

Στοιχεῖα Ὁρθόδοξης Οἰκολογίας καὶ Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ*

1. Ἀνάπτυξη τῆς Οἰκολογίας καὶ τῆς Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς

Ζοῦμε μέσα σ' ἓνα περιβάλλον, πὸν συνεκδοχικὰ εἶναι τὸ σπίτι μας, ὁ οἶκος μας (ἐξ οὗ ἡ λέξη Οἰκολογία). Ἡ λέξη αὐτὴ ἀρχικὰ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὴ Βιολογία πρὸς καθορισμὸ τῶν σχέσεων μεταξὺ ζώντων ὀργανισμῶν καὶ τῶν οἰκοσυστημάτων τῶν βιοκοινοτήτων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1970 ἡ Οἰκολογία ὑπερακόντισε τὰ ἐπιστημονικὰ βιολογικὰ πλαίσια καὶ ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικοπολιτικὴ πολιτιστικὴ κίνηση, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει τὴν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ καταστροφές καὶ κινδύνους πὸν ἀπειλοῦν τόσον αὐτὸ ὡς ἀνόργανο ὑλικὸ σύμπαν, ὅσον καὶ τὴν ἐνόργανη βιοποικιλότητα καὶ τὴν κορωνίδα αὐτῆς, τοὺς ἀνθρώπους.

Σήμερα μὲ ἀνησυχία καὶ ἐνίοτε μὲ τρόμο οἱ ἄνθρωποι βιώνουν καταστροφές ἢ ἀπειλητικούς κινδύνους, πὸν ἔχουν εἴτε φυσικοπεριβαλλοντικὴ, εἴτε συχνὰ ἀνθρώπινη αἰτία καὶ προέλευση. Ἴδου μερικὰ παραδείγματα: Κλιματικὲς ἀλλαγές, ἐρημοποίηση περιοχῶν τῆς γῆς, ἀλόγιστη ἐκμετάλλευση μὴ ἀνανεώσιμων φυσικῶν πόρων, μολύνσεις τῆς γῆς, τῆς θάλασσας καὶ τῆς ἀτμόσφαιρας, διοξειδίου τοῦ ἀνθρακὰ ἀπὸ κυκλοφορικὴ συμφόρηση, τοξικὰ ἀπόβλητα καὶ λύματα ἀπὸ ἐργοστάσια, μολύνσεις τῆς τροφικῆς ἀλυσίδας, ποικίλοι βλαβεροὶ θόρυβοι, φθορὲς στὸ στρώμα τοῦ ὄζοντος, διατάραξη τῆς ἰσορροπίας τῶν οἰκοσυστημάτων, ἀνατροπὴ τῶν ὑγιῶν κοσμικῶν συναρτήσεων καὶ ἀναλογιῶν, τοξίνες, ἀκατάλληλα φυτοφάρμακα, ἀποψιλώσεις δασῶν, φθορὲς στὴ βίοςφαιρα καὶ στοὺς βιοτόπους, πανδημίες μὲ χιλιάδες θανάτων, σεισμικὲς

* Ὁ Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου εἶναι Ὁμ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ πρ. Πρύτανης τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Τακτικὸ Μέλος καὶ Ἐπίτιμος Συγκλητικὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν.

ἐξάρσεις καὶ καραστρεπτικοὶ σεισμοὶ μὲ δεκάδες χιλιάδων νεκρῶν, πλημμύρες, τσουνάμι, ἀνεμοστρόβιλοι, κυκλώνες, τυφῶνες, βυθιζόμενες στὰ νερὰ περιοχές (Νέα Ὀρλεάνη, Φουκουσίμα), θεομηνίες, Ἀρμαγεδῶνες τῆς Ἀποκάλυψης, ἀπειλές πυρηνικῶν ὀλοκαυτωμάτων ἀπὸ ἐκρήξεις ἀντίδραστήρων καὶ πολλὰ ἄλλα.

Κίνδυνοι ὑπάρχουν καὶ σὲ περιβάλλοντα ποὺ δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος ξεπερνώντας τὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Διαφέροντας ἀπὸ τὰ ζῶα, ποὺ κατὰ κανόνα εἶναι προσαρμοσμένα σ' ἓνα ὀρισμένο εἶδος περιβάλλοντος, ὁ ἄνθρωπος ὡς «ἀνοικτὸ στὸν κόσμον ὄν» (Max Scheler) μὲ τὴν τεχνολογία καὶ τὸν πολιτισμὸ δύναται νὰ διαμορφώνει νέα περιβάλλοντα, κατάλληλα γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις του, ἐνῶ προηγουμένως ἦταν ἀκατάλληλα γι' αὐτόν.

Ἡ Οἰκολογία ἀντιμετωπίζοντας τοὺς διαφόρους κινδύνους σὲ πολλές περιπτώσεις ἔχει ἐξελιχθεῖ σ' ἓνα εἶδος «σωτηριολογίας», ποὺ ἔχει ὡς ἐπιδίωξη τὴ σωτηρία τῶν ἐμβίων ὄντων (ζώων καὶ φυτῶν) καὶ εἰδικότερα τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ οἰκολογικὲς φθορὲς καὶ καταστροφές. Μέσα στὰ σωτηριολογικὰ αὐτὰ πλαίσια προβάλλονται τὰ αἰτήματα τῆς Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ἀναπροσανατολισμὸ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ καὶ συχνὰ κατὰ ἐκρηκτικὸ τρόπο προβάλλει προκλητικὲς ἀξιώσεις γιὰ ἐνδελεχῆ ἐξέταση τῶν γιὰ κάθε ἐπὶ μέρους οἰκολογικὸ ζήτημα σχετικῶν ἐρμηνευτικῶν, πρακτικῶν, ἀναλυτικῶν, συστηματικοθεωρητικῶν, φυσικοεπιστημονικῶν, ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν στοιχείων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα στὴν ἐκμετάλλευση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, αὐτὴ ἐθεωρεῖτο παλαιότερα ὡς ἄνευ ὀρίων ἀνεξάντλητη καὶ γι' αὐτὸ δὲν προέκυπτε ζήτημα προστασίας αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος κατέστησαν συνειδητὰ τὸ μὴ ἀνανεώσιμο πολλῶν φυσικῶν πόρων καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προστασίας τοῦ ὅλου φυσικοῦ περιβάλλοντος. Τὸ αἶτημα γιὰ τὴν προστασία αὐτὴ καθιερώθηκε καὶ ἀπὸ διάφορες κρατικὲς νομοθεσίες. Μάλιστα τὸ 1992 ἡ ἀπὸ τὸν ΟΗΕ ὀργανωθεῖσα στὸ Rio de Janeiro διεθνὴς συνδιάσκεψη γιὰ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἀνάπτυξη, προβάλλοντας τὸ καθοδηγητικὸ σύνθημα γιὰ «ἀειφόρο ἀνάπτυξη» (sustainable development) κατοχύρωσε τὸ αἶτημα γιὰ διεθνῆ δέσμευση πρὸς συνεργασία γιὰ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ δέσμευση αὐτὴ ἐντάχθηκε στὰ πλαίσια μιᾶς συνολικῆς πολιτικῆς, ποὺ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθεῖ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῶν λαῶν.

2. Κεντρικοί άξονες της Όρθόδοξης Οικολογίας και Περιβαλλοντικής Ήθικης

Τὰ οικολογικά και περιβαλλοντικά προβλήματα είναι δυνατό να αντιμετωπίζονται άριστα με όρθόδοξα χριστιανικά κριτήρια. Έπί του προκειμένου δέν πρέπει να λησμονούμε ότι κάθε έξωορθόδοξο δέν είναι κατά αιτιώδη σχέση και άντροθόδοξο, όπως και κάθε έξωχριστιανικό δέν είναι αναγκαίως και άντιχριστιανικό. Έπομένως δέν είναι δυνατό στα ζητήματα του οικολογικού φυσικού περιβάλλοντος να αποκλείεται διαχριστιανική, διαθρησκειακή ή και παναθρώπινη συνεργασία, όταν αυτή γίνεται με ειλικρίνεια και καλή θέληση. Συνεπώς ή Όρθοδοξία μέσα στα ήθικοπρακτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά πλαίσια δύναται με κριτικό έλεγχο να υίοθετεί μιá όργανική σύνθεση αιτημάτων, που άντλούνται από την όρθόδοξη βιβλική και πατερική παράδοση, από παγγχριστιανικές περιβαλλοντικές προοπτικές και από έξωχριστιανικούς κύκλους, που συνειδητά ή άσυνειδητά και ύποσυνειδητά, πιθανώς και ύπό την επίδραση του έμφύτου «σπερματικού λόγου», έμπνέονται στην πράξη από την μακροαίωνη χριστιανική άνθρωπιστική βιοθεωρία και πράξη. Οί κυριότερες συνιστώσες στη σύνθεση αυτή, που αναφέρεται στην Οικολογία και την Περιβαλλοντική Ήθική, είναι οί έξης:

1) Περιβάλλον ως οίκος μας είναι ή Δημιουργία, τó κοσμικό σύμπαν και ό έντός αυτού και κοντά σ' έμάς φυσικός χώρος, μέσα στον όποιο ό Δημιουργός, που μάς έπλασε, μάς ένέταξε για να ζούμε, να εργαζόμαστε και να πραγματοποιούμε τó θέλημα του Θεού. Ποίο είναι τó θέλημα αυτό, που ανακοινώθηκε στους πρωτοπλάστους; Τό βιβλίο της Γενέσεως έπισημαίνει: «Και έλαβε Κύριος ό Θεός τόν άνθρωπον, όν έπλασε, και έθετο αυτόν έν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, εργάζεσθαι αυτόν και φυλάττειν» (Γεν. 2,15). «Και ελόγησεν αυτούς (τόν Άδαμ και την Εύα) ό Θεός, λέγων· αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και πληρώσατε την γῆν, κατακυριεύσατε αυτής και άρχετε τῶν ιχθύων τῆς θαλάσσης και τῶν πετεινῶν του ούρανου και πάντων τῶν κτηνῶν και πάσης τῆς γῆς...» (Γεν. 1,28). Οί άνθρωποι, λοιπόν, σύμφωνα με τις όρθόδοξες έρμηνείες τῶν χωρίων αυτών, πρέπει να χρησιμοποιούν τόν φυσικό κόσμο με την εργασία τους, να τόν διαφυλάττουν, να τόν περιφρουρούν, να τόν χειραγωγούν, να φροντίζουν για την άκεραιότητά του, να τόν διαμορφώνουν, να απολαμβάνουν τις όμορφίες του και να προωθοῦν τόν έξωραϊσμό του.

Είναι φανερόν ότι ό φυσικός κόσμος έχει την ιδική του αξία. Έπειδή δέ και ό άνθρωπος δημιουργήθηκε ανάμεσα στα συνδημιουργήματά του, ή ταυτότης

του και ὁ προορισμός του δὲν συνδέονται μόνον πρὸς τὸ Ὑπερβατικό, ἀφοῦ πλάσθηκε «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ, ἀλλὰ ἔχουν σχέση και πρὸς τὸ ἔμμοιο (= ἐν + μένειν), ἐνδοκοσμικὸ και πρὸς τὸ σύνολο τῆς Δημιουργίας. Ἡ σύνδεση αὐτὴ ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον διότι ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑποκείμενο μεταχειρίζεται τὰ φυσικὰ ὄντα, ἀλλὰ και διότι εἶναι ὑποκείμενο ἠθικῆς εὐθύνης, πού δέχεται τίς ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του μέσα στὸν φυσικὸ κόσμο.

2) Ὅτι ἀπὸ τὰ κύρια καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συναισθάνεται ὅτι «τὰ ἀόρατα Αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἰδίοις Αὐτοῦ δύναμις και θειότης» (Ρωμ. 1,20). Τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν μᾶς παρουσιάζει εἴτε τοὺς οὐρανοὺς νὰ διηγούνται τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, εἴτε «πᾶσαν πνοήν» και «πᾶσαν κτίσιν», μέσα στίς δομικὲς και λειτουργικὲς συναρτήσεις τους, νὰ ἀνυμνοῦν και μεγαλύνουν τὸν Ὑψιστο. Ὁ Σωτὴρ διαρκῶς χρησιμοποιεῖ εἰκόνες ἀπὸ τὴ φύση, τοὺς ἀγρούς, τὰ λουλούδια, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Ἀπὸ τὰ μαθητικά μου χρόνια συγκινοῦμαι ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου: «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλλετο ὡς ἐν τούτων» (Ματθ. 6, 28-29). Ἄς θυμηθοῦμε και τὸ ἀγγλικὸ λεξικὸ τῶν 4.000 χρωμάτων τῶν λουλουδιῶν.

3) Οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες δὲν ὑπῆρξαν μόνον οὐρανοφάντορες, ἀλλὰ και προσγειωμένοι πραγματικοὶ φυσιοδίφες, ὅπως ἀναγνωρίζει και αὐτὸς ὁ Alexander von Humboldt. Γι' αὐτοὺς ἡ τελολογικὴ δομὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀνάγει τὴ σκέψη στὸ Θεό. Δειγματοληπτικῶς ὑπενθυμίζουμε τὸν Μ. Ἀθανάσιο, πού ἔγραψεν ὅτι «ἔστιν ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως, ὡσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως και ἀρμονίας, τὸν ἑαυτῆς δεσπότην και ποιητὴν σημαίνουσης και βώσεως» (Migne Ἐ. Π. 25,69). Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, ὁ κόσμος «τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον και θεογνωσίας ἐστὶ παιδευτήριον διὰ τῶν ὁρωμένων και αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῶ νῶ παρεχόμενος πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων» (Migne Ἐ. Π. 26,16). Περιοριζόμενοι ἀκόμη σ' ἓνα παράδειγμα ἀναφέρουμε ὅτι και ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τονίζει ὅτι «βοᾷ τὸν Ποιητὴν ἢ κτίσις, αὐτῶν τῶν οὐρανῶν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ διηγούμενων». Ἀπὸ φαινόμενα διδασκόμεθα ὅτι «θεία δύναμις ἔντεχνος τε και σοφὴ τοῖς οὐσίς ἐμφαινομένη και διὰ πάντων ἤκουσα τὰ μέρη συναρμόζει τῶ ὄλω και τὸ ὄλον συμπληροῖ ἐν τοῖς μέρεσιν» (Migne Ἐ. Π. 46,25).

4) Καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας μας, πού διαποτίζονται ἀπὸ τὴν πατερικὴ διδασκαλία, μεταδίδουν τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, κατὰ τὴν ὁποία «και αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρώμ. 8,19-22). Ἐσχατολογικὰ ἡ κτίσις θὰ ἀνακαινισθεῖ, ἀφθαρτοποιηθεῖ καὶ διαιωισθεῖ. «Καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα Αὐτοῦ προσδοκῶμεν» (Β΄ Πέτρ. 3,13).

Ἡ Ὁρθόδοξη Λατρεία ἐπαληθεύει πλήρως τὴ διαπίστωση τοῦ γερμανοῦ προτεστάντου καθηγητοῦ Ernst Benz, κατὰ τὴν ὁποία, «ἐνῶ στὴ Δύση εἶναι παραμελημένη ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἀντιθέτως εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ χριστιανικὴ κοσμολογία καὶ φιλοσοφία τῆς φύσεως» (Ernst Benz, Geist und Leben der Ostkirche, Hamburg 1957, σ. 172). Καὶ ὁ γερμανὸς θεολόγος J. Casper ἔγραψε εἰδικὸ βιβλίον γιὰ νὰ δείξει ὅτι κύριο γνώρισμα τῆς Ὁρθόδοξης Λατρείας εἶναι ἡ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου (βλ. Βιβλιογραφία).

Πολλοὶ ἅγιοι καὶ ἰδιαίτερος ἀσκητὴς ἔχουν οἰκειότητα καὶ φιλία πρὸς τὸ φυσικὸ περιβάλλον. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἀρχαῖα ἀσκητικὰ κείμενα (Λειμωνάριον – Βίος Μ. Ἀτωνίου κ.λπ.) ποὺ μαρτυροῦν γι' αὐτοὺς ὅτι συνηθίζουν νὰ τρέφουν πτηνὰ, διάφορα ζῶα, ἀκόμη καὶ τὰ μυρμήκια. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουν φιλικὲς σχέσεις καὶ μὲ ἄγρια θηρία. Ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ παράδοση ἀκριβῶς ἐμπνεόταν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ποὺ ἔλεγε ὅτι «περιγράφει μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν».

Ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Ἀχρίδος Νικόλαος Βελιμίροβιτς τόνιζε: «Ὁ Χριστιανὸς αἰσθάνεται τὸ μήνυμα τῆς φύσεως. Διὰ τὸν ὕλιστή, ὅπως καὶ γιὰ τὸν εἰδωολάτρη καὶ γιὰ τὸν μηδενιστή, ἡ φύσις εἶναι κινέζικη γραφὴ. Γιὰ τὸν Χριστιανὸ τὰ κτίσματα εἶναι ὅπως τὰ φωτεινὰ σημεῖα τῆς τροχαίας στὸ δρόμο τῆς ζωῆς, εἶναι ἀποκαλυπτικὰ σύμβολα. Ὁδηγὸς μέσα στὸ δάσος αὐτὸ τῶν συμβόλων εἶναι ὁ Θεός».

5) Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα γιὰ τὴν εὐαίσθησιν τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπέναντι στὸ φυσικὸ περιβάλλον ἐξηγοῦν γιατί ἡ ρηξικέλευθη πρωτοβουλία καὶ οἱ σχετικὲς εὐλογίαι τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου ἔδωσαν ὄθηση στὶς διάφορες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες νὰ ἀναλάβουν πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ἀφύπνιση καὶ καλλιέργεια τῆς οἰκολογικῆς συνείδησης. Αὐτὸ γίνεται καὶ στὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὴν «Εἰδικὴ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας», ἡ ὁποία Ἐπιτροπὴ ἔχει παρουσιάσει ἀξιόλογη δραστηριότητα γιὰ μελέτη καὶ συντονισμό πρὸς προώθηση τῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴν περιφρούρηση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ Ἐκκλησία μας, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ «οἰκολογικὸ πρόβλημα» ὡς «ποιομαντικὸ πρόβλημα» δὲν

περιορίζεται στο να έχει εὐχές και δεήσεις για τους παντοίους οικολογικούς κινδύνους. Ἐπὶ πλέον ἐπιδιώκει τὴν ἀφύπνιση τῆς περιβαλλοντικῆς εὐθύνης και τὴν καταπολέμηση τοῦ ὑλιστικοῦ ἀμοραλισμοῦ και τῆς πλεονεξίας, πού εἶναι οἱ κύριες αἰτίες τῆς μόλυνσης και πολλῶν καταστροφῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος και τῆς γενικώτερης ἐπικίνδυνης για τὸ ἀνθρώπινο γένος και τὰ ἔμβια ὄντα ἀνατροπῆς τῆς ἰσορροπίας του.

Πρέπει νὰ συνειδητοποιηθεῖ ὅτι πρέπει ἀφ' ἑνὸς νὰ ἀποφεύγεται ἡ χρήση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος για καθαρῶς ὑλιστικούς ἢ αἰσθησιακούς σκοπούς, πού ἐξοβελίζουν ἀνώτερα πνευματικά καθήκοντα (λ.χ. ἐκκλησιασμό, ἠθικὴ καθαρότητα), και ἀφ' ἑτέρου νὰ προωθῆται ἡ «οἰκολογικὴ διαφώτιση» πρὸς θεωρητικὴ ἀνάπτυξη και ἔμπρακτὴ ἐφαρμογὴ τῆς Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς. Ἡ Ἠθικὴ αὐτὴ θὰ προβάλλει λ.χ. τὴν εὐαίσθησία για τὴν προστασία τῆς βιοποικιλότητος τῶν βιοκοινοτήτων και βιοσυστημάτων ζῶων και φυτῶν· τὴν καταπολέμηση τῶν ἀτμοσφαιρικών, ἐδαφικών και θαλασσιῶν μολύνσεων· τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξασφάλισης πάνω στὸν πλανήτη μας τῶν ὑπαρξιακῶν εὐκαιριῶν ζωῆς τῶν μελλουσῶν γενεῶν, για τίς ὁποῖες ἔχουμε ὑποχρέωση νὰ μὴ ἀδιαφοροῦμε· τὴν ἀναζήτηση δυνατοτήτων δυναμικῆς ἀλληλοσυνάρτησης και ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ οἰκολογικῶν, οἰκονομικῶν και κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων ἀνάπτυξης, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἔχει «ἀειφορία», ὅπως τονίσθηκε στὴν ἤδη μνημονευθεῖσα συνδιάσκεψη τοῦ ΟΗΕ στὴν πόλη Rio de Janeiro (1993).

6) Πρὸς ἐπίτευξη τῆς «ἀειφόρου ἀναπτύξεως» πρέπει ἡ Ὁρθοδοξία μέσα στὰ πλαίσια τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης νὰ προωθῆσει τὴν ἰδέα τῆς διεθνoῦς δικτύωσης τῶν οἰκολογικῶν δεδομένων. Για τὴ δικτύωση αὐτὴ χρησιμοποιεῖται διεθνῶς ὁ ὅρος *Retinität* (ἀγγλ. *Retinity*, ἀπὸ τὴ λατινικὴ λέξη *rete* = δίκτυο), πού τὸ 1993 προβλήθηκε ἀπὸ τὸν W. Korff. Ἡ δικτύωση αὐτὴ για νὰ ἔχει ἄριστους σχεδιασμούς και τελεσφόρα ἀποτελέσματα, πρέπει νὰ θεμελιώνεται ὄχι μόνον σ' ἕνα ὠφελιμιστικὸ οἰκοκεντρικὸ μοντέλο, ἀγνοώντας ἢ παραμερίζοντας ἀνθρωπολογικά, ἠθικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και πολιτικὰ κριτήρια. Στὴ δικτύωση κατ' ἐξοχὴν πρέπει ἐπὶ πλέον νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη ὀρισμένες δεοντολογικὲς ἀρχές, πού προβάλλονται και ἀξιοποιoῦνται μέσα στὰ οἰκουμενικά διαχριστιανικά και διεκκλησιαστικά πλαίσια και σὲ φιλικὲς διαθρησκειακὲς σχέσεις.

Τέτοιες ἀρχές ἐκφράζονται λ.χ. με κλασικὲς ἔννοιες ἢ ἐκφράσεις τῆς χριστιανικῆς Κοινωνικῆς Ἠθικῆς: Δίκαιο εἰρήνης, Δίκαιο εὐθυνῶν, ἀλληλεγγύη, ἰσότης, ἐκλογή προτεραιοτήτων, νηφαλιότης, ἐγκράτεια, αὐτοπειθαρχία, ὑγιὲς φρόνημα περὶ εὐημερίας, ὀλιγάρκεια, δικαιοσύνη για τὸ παρὸν και τίς μέλλου-

σες γενεές, θάρος, τόλμη, πρόληψη (καταστροφών), καταλογισμός εξόδων ένεκα ύπαιτιότητας, διαφάνεια στη λήψη αποφάσεων, ίκανοποιητική ασφάλιση για τὰ θύματα τῶν φυσικῶν καταστροφῶν, προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν ἰθαγενῶν λαῶν, ἀναζήτηση νέων ἐναλλακτικῶν φυσικῶν πόρων, οἰκοπαιδαγωγική καὶ περιβαλλοντική ἐκπαίδευση, «πολιτική τοῦ περιβάλλοντος», ἔλεγχος τῶν τεχνικῶν ἔργων, ὅρια τῆς βιογενετικής καὶ τῆς βιοτεχνολογίας, οἰκουμενική χρήση φυσικῶν ἀγαθῶν (λ.χ. τοῦ νεροῦ), ἀντικειμενικότητας στὴ πληροφόρηση κ.τ.τ.

Ἐπιπλέον, ὁ ὅρος τῆς Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς προβάλλεται σήμερον ἰδιαίτερος ἀπὸ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία- ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητας (ἀγγλ. Subsidiarity, γερμ. Subsidiarität), ποὺ ὑποβοηθεῖ τὴ δικτύωση τῶν οἰκολογικῶν προσπαθειῶν μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ αἰτήματος περὶ συνεχοῦς ἢ ἐφεδρικῆς ἀλληλοβοηθείας τῶν μεγαλυτέρων καὶ μικροτέρων κοινωνικῶν ομάδων.

7) Ἐπιπλέον, ὁ ὅρος τῆς Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μέσα στὸ χῶρο τῆς ἀνθρώπινης πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Ὅπως ὁ γράφων ἔχει τονίσει καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ μὴ λησμονῆται ὅτι στὸ οἰκολογικὸ περιβάλλον ἀνήκουν ὄχι μόνον ἡ ἀνόργανη ὑλικὴ κτίση καὶ οἱ ἔμβιοι ὀργανισμοί, ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ὅλου ἀνθρώπινη πνευματικὴ ζωὴ, τῆς ὁποίας ἡ παθολογία δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ στρουθοκαμιλισμό. Κατ' ἐξοχὴν ἡ Ἐκκλησία -πρέπει νά- ὑπενθυμίζει ὅτι πρέπει νὰ βλέπουμε ὄχι μόνον τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνθρώπινο ἐσωτερικὸ σύμπαν. Πρόκειται γιὰ τὸ θεοδώρητο πνεῦμα, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἐπιφανὴς γάλλος βιολόγος καὶ ἰατροφιλόσοφος Alexis Carrel ἔχει τονίσει ὅτι τοῦτο καταγράφεται μὲν στὸν ὑλικὸ ἐγκέφαλο, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνέργειάν του ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον σὰν ἓνα φύκι, ποὺ εἶναι προσκολλημένο σ' ἓνα βράχο, ἀλλὰ ἀφήνει τὰ φύλλα του νὰ κυματίζουν στὸ μυστήριο τοῦ ὠκεανοῦ. Αὐτὰ τὰ φύλλα τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει νὰ μαραίνονται μὲ τὴν πνευματικὴν τοξίνην, ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ ρυπογόνες πηγές, ποὺ ἀφθονοῦν τριγύρω μας. Γι' αὐτὸ οἱ «ἀκτιβιστές» οἰκολόγοι πρέπει νὰ μὴ παρουσιάζονται μὲ συρρικνωμένη κλασματικὴ οἰκολογικὴ συνείδηση, ἀλλὰ μὲ ὀλοκληρωμένο οἰκολογικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ ἀγκαλιάζει καὶ αὐτὲς τὴν πνευματικὴν ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἐκκλησία, ποὺ εἶναι φορεὺς τῆς ὀλοκληρωμένης αὐτῆς συνείδησης, πρέπει μὲ συνεχῆ ἐπαγρύπνηση νὰ πρωταγωνιστεῖ στὸ νὰ ἡχοῦν οἱ σειρήνες τοῦ συναγεροῦ καὶ νὰ δονοῦν τὸν ἀέρα οἱ σάλπιγγες τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀντι-

μετώπιση τῶν συμπτωμάτων τῆς κοινωνικῆς σήψης καὶ πρὸς ἐξυγίανση τοῦ ἀνοσοποιητικοῦ συστήματος μιᾶς ἕως σήμερα ἄδικης γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἐκτροχιασμένης κοινωνίας μὲ τὰ δραστικά ἀντισώματα τοῦ κατηχητικοῦ, κηρυκτικοῦ, λειτουργικοῦ, μυσταγωγικοῦ, ἁγιαστικοῦ, ἀνακαινιστικοῦ καὶ ἀναγωγικοῦ τῆς ἔργου. Ἡ οἰκολογία αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ὄχι μόνον ὀριζόντιες ἔμμονες, ἀλλὰ καὶ κατακόρυφες ὑπερβατικὲς διαστάσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος πονήματος χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἢ ἐλάχιστο τὰ ἐξῆς δημοσιεύματα, μέσα στὰ ὁποῖα μνημονεύεται καὶ ἄλλη πλουσιωτάτη βιβλιογραφία:

- ΗΛΙΑ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Θεολογικὴ Οἰκολογία - Θεωρία καὶ Πράξη*, Ἀθήνα 1994.
- ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸν Περιβάλλον*, Ἀθήνα 1983.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ οἰκολογικὴ εὐαισθησία τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων», περ. *Θεολογία*, ἔτος 2001, σσ. 9-29.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διαχρονικὴ οἰκολογικὴ εὐαισθησία», περ. *Τόλμη*, Ὀκτώβριος 2001, σσ. 28-31.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἐκκλησία καὶ οἰκολογικὴ συνείδηση», ἐφημ. *Ἐστία*, 20 Μαΐου 2002.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὀμιλοῦν γιὰ τὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία», Συλλογικὸ ἔργο «Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον», ἔκδοση Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας, Ἀθήνα 2003, σσ. 74-75.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁρθόδοξη Κτισματολογία», ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 88-90.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Κτισματολογία», Συλλογικὸ ἔργο «Ἐκκλησία καὶ Περιβάλλον», ἔκδοση Ἱ. Μητροπόλεως Φθιώτιδος, Ἀθήνα 2006, σσ. 55-65.
- G. ALTNER (ἐκδ.), *Ökologische Theologie*, Stuttgart 1989.
- L. BOFF, *Unser Haus, die Erde*, Düsseldorf 1996.
- BUNDESMINISTERIUM FÜR UMWELT, NATURSCHUTZ UND REAKTORSICHERHEIT (ἐκδ.), *Umweltpolitik. Konferenz der Vereinigten Nationen für Umwelt und Entwicklung im Juni 1992 in Rio de Janeiro - Dokumente*, Bonn 1992.
- F. CAPRA, *Lebensnetz. Ein neues Verständnis der lebendigen Welt*, München 1993.
- A. CARREL, *Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὁ ἄγνωστος*, μτφρ. Νάσου Α. Τζαριτζάνου, Ἀθήνα.

- W. HABER, *Ökologische Grundlagen des Umweltschutzes*, Bonn 1993.
- W. KORFF, «Mensch und Natur», ἐν R. GÖHRER, *Die Gesellschaft für Morgen*, München 1993, σσ. 66-87.
- W. LOCHBÜHLER, *Christlich Umwelt-Ethik*, Frankfurt (Main) 1996.
- E. P. ODUM, *Fundamentals of Ecology*, Philadelphia 1953.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Grundlagen der Ökologie*, τόμ. 1-2, Stuttgart ²1983.
- R. SCHUBERT (ἐκδ.), *Lehrbuch der Ökologie*, Jena, ³1991.
- F. VESTER, *Unsere Welt - Ein vernetztes System*, München 1983.
- M. VOGT, «Retinität», ἐν S. BORNHOLDT - P. FEINDT (ἐκδ.), *Komplexe adaptive Systeme*, Dettelbach 1996, σσ. 159-197.